

نقش اکوتوریسم در توسعه‌ی پایدار و روستایی مطالعه‌ی موردی شاندیز (خراسان رضوی)

دکتر سید رحیم مشیری

مدیر گروه جغرافیا و واحد علوم و تحقیقات دانشگاه آزاد اسلامی تهران

سیداحمد سید ابوسعیدی

دانشجوی دکتری جغرافیای انسانی واحد علوم و تحقیقات دانشگاه آزاد اسلامی تهران

Ahmad.Aboosaedi@gmail.com

چکیده:

اکوتوریسم شاخه‌ای از توریسم (گردشگری) است اما مشخص کردن مرز آن با توریسم به علت عدم تعریف دقیق آسان به نظر نمی‌آید. برای رسیدن به اکوتوریسم موفق باید از رهگذر توسعه‌ی پایدار عبور کرد. دستیابی به توسعه‌ی پایدار در گرو توجه به ارکان اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و زیست‌محیطی در یک جامعه است و گردشگری به عنوان فعالیتی اثرگذار بر تمامی ارکان توسعه، بیش از گذشته نیازمند مطالعه است. در این تحقیق با بیان اجزاء مشترک مفهوم توسعه‌ی پایدار از دیدگاه‌های متفاوت، به ویژگیهای توسعه‌ی پایدار و توسعه‌ی روستایی پرداخته و به طور خاص شاندیز از شهرستان مشهد مطرح شده است. این مطالعه نشان می‌دهد که روند کنونی بهره‌برداری از طبیعت علیرغم برخی فعالیتها و تمهیدات محدودکننده، فراتر از ظرفیت تحمل محیط بوده و بیم آسیب‌های جدی و نابودی توانهای طبیعی و البته اقتصادی منطقه می‌رود.

واژه‌های کلیدی: اکوتوریسم، توسعه، توسعه‌ی پایدار، توسعه‌ی روستایی

مقدمه

صنعت توریسم و گردشگری یکی از منابع تامین درآمد برای کشورهای جهانی از جمله کشورهای در حال توسعه بویژه کشور ایران است برای تقویت اقتصاد یک منطقه تکیه صنعت توریسم جایگاه خاصی در برنامه‌ریزی‌های ملی - منطقه و ناحیه‌ای دارد در این راستا استان خراسان رضوی دارای جاذبه‌های طبیعی و انسانی بالای می‌باشد که می‌توان با تقویت توان‌های توریسم در منطقه درآمدزایی برای افراد ساکن در این منطقه را فراهم آورد از آنجائیکه ما در کشور اسلامی زندگی می‌کنیم و ارزش‌های مذهبی از نظر مردم از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است می‌توان با ارائه خدمات در زمینه گردشگری مذهبی اقتصادی این منطقه را تقویت نمود.

فرضیه‌های تحقیق

فرضیه‌ی اول:

به نظر می‌رسد چنانچه زیرساخت‌های لازم برای امر گردشگری و اکوتوریسم روستایی در نقاط هدف و گردشگری مهیا باشد، با توجه به این که صنعت افزایش یافته، باعث اشتغالزایی، درآمد و نهایتاً توسعه‌ی پایدار منطقه خواهد بود.

فرضیه‌ی دوم:

با توجه به این که اقتصاد در بخش کشاورزی با مشکلات خاص خود مواجه است، توجه به گردشگری و بهره‌گیری از پتانسیل‌های موجود آن باعث رونق بخش خدمات و شکوفایی اقتصادی در محل و مانع از مهاجرت روستائیان به شهرها که پیامد آن ایجاد مشاغل کاذب و حاشیه‌نشینی است خواهد بود.

اهداف تحقیق

- ۱- ارائه‌ی چارچوبی علمی، اصولی و منطقی به برنامه‌ریزان، دست‌اندرکاران و متخصصان صنعت جهانگردی در سطوح محلی، منطقه‌ای و ملی.
- ۲- بهره‌برداری در فرآیند برنامه‌ریزی و اصول توسعه‌ی پایدار گردشگری.

روش تحقیق

۱- روش کتابخانه‌ای

در روش کتابخانه‌ای به کلیه‌ی کتابها، رساله‌ها، پایان‌نامه‌ها، فصل‌نامه‌ها، جراید، نقشه‌ها، سایت‌های اینترنتی، بهره‌گیری از اطلاعات GIS و ... مراجعه و اطلاعات موردنیاز جمع‌آوری گردیده است.

۲- روش میدانی

با مراجعه به منطقه‌ی مورد تحقیق، با تهیه‌ی عکس، اخذ اطلاعات از اهالی و مسئولین، تنظیم پرسش‌نامه، مصاحبه و مشاهده آمار و اطلاعات لازم جمع‌آوری گردیده است.

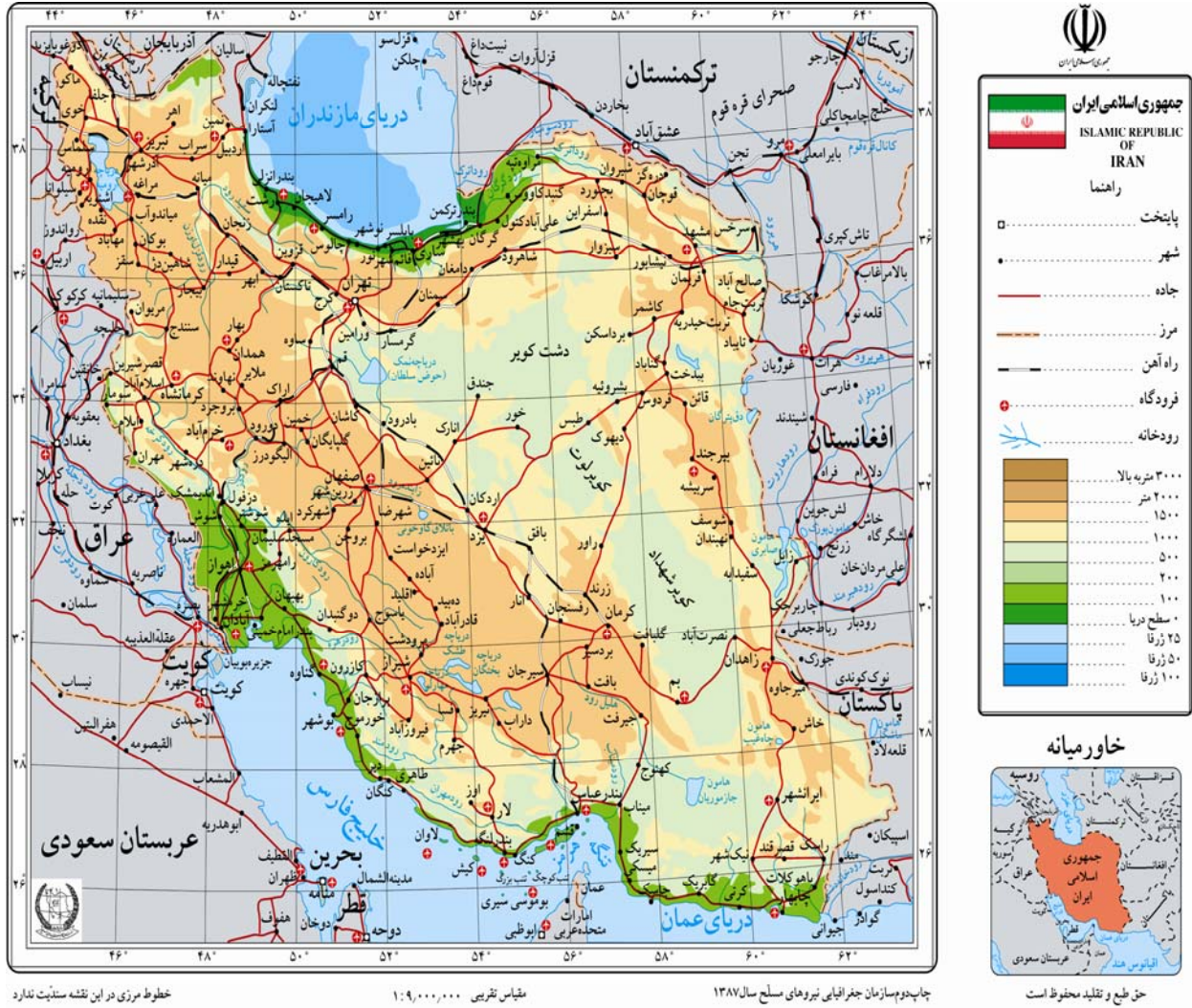
موقعیت جغرافیایی مشهد

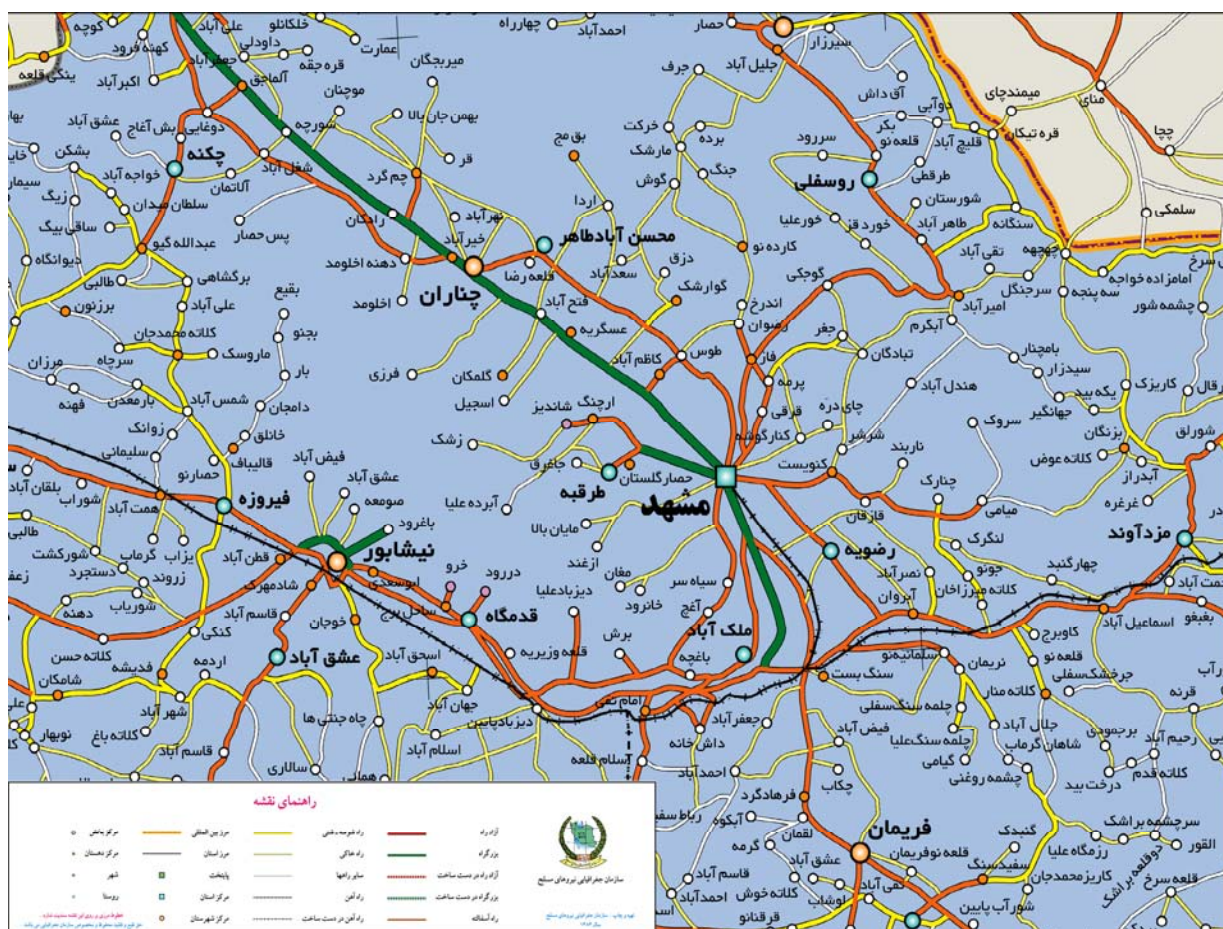
مشهد مقدس مرکز شهرستانی به همین نام در استان پهناور خراسان رضوی به لحاظ موقعیت در ۵۹ دقیقه و ۳ درجه تا ۶۰ درجه و ۳۵ دقیقه طول شرقی و ۳۵ درجه و ۴۲ دقیقه تا ۳۶ درجه و ۵۹ دقیقه عرض شمالی قرار گرفته و از شمال به شهرستان کلات، از شمال غربی به درگز، از غرب به چناران و نیشابور و از شرق به سرخس و تربت جام محدود می‌گردد. این شهر در انتهای جنوبی دشت توس واقع شده و رشته کوه هزار مسجد در شمال شرقی و رشته کوه بینالود در غرب و جنوب غربی آن قرار دارد. مهم‌ترین رشته کوهی که با جهت شمال غربی - جنوب شرقی این ناحیه را در بر می‌گیرد از درکوه با ارتفاع تقریبی ۳۰۰۰ متر است. شهر مشهد از آب و هوای معتدل

و متمایل به سرد و خشک با مقدار حرارت سالیانه ۱۳/۷ درجه بر خوردار بوده و از سطح دریاهای آزاد ۹۹۹/۲ متر بلندتر می باشد.

شهرستان مشهد دارای ۴ بخش مرکزی، احمدآباد، رضویه و طرqbه ۵ شهر به نامهای مشهد، ملکآباد، رضویه، طرqbه، شاندیز و ۱۳ دهستان است. (حصاری، صداقت، کریمی، محمودی، ۱۴:۱۳۸۸)

مسافت تقریبی این دهستان ۶۸۵/۶ کیلومتر مربع است. (آمار نامه استان خراسان ۱۳۷۹).

موقعیت جغرافیایی و طبیعی شاندیز

شهر شاندیز به فاصله ۱۵ کیلومتری شمال غرب مشهد و در ۵۹ درجه و ۱۷ دقیقه طول جغرافیایی و ۳۶ درجه و ۲۳ دقیقه عرض جغرافیایی در ارتفاع ۱۴۰۰ متری از سطح دریا قرار گرفته است.

شاندیز:

شهر شاندیز دارای چشمه‌سارهای فراوان و باغات گوناگون فضای سرسبز و رودخانه پر آب و زیبا، چشم‌انداز بی‌بدیلی به این منطقه بخشیده است، تولیدات صنایع دستی از قبیل انواع وسایل پوستی و چوبی و سوغاتیهای دیگر و امکانات رفاهی و خدماتی بویژه رستوران‌ها و مراکز تفریحی متعددی از جمله دشت بهشت، دهکده شاندیز و پارک جنگلی شاندیز این منطقه را به صورت گردشگاهی مهم درآورده است و با توجه به این شرایط و ویژگی‌ها و بر اساس مصوبه هیئت وزیران، شاندیز به عنوان منطقه بین‌المللی گردشگری شناخته شده است.

جایگاه گردشگری در روند توسعه اقتصادی ایران

انگیزه‌های گوناگون برای گردشگری تفریح و سیاحت، بازدید از مکانهای تاریخی، برخورد با اقوام و فرهنگها عامل این رشد بوده است. بنابراین، هر کشوری می‌تواند با توجه به نیازها و خواسته‌های خود انتظارات خویش را

از جهانگردی و گردشگری انتخاب نماید. کلیه عوامل و عناصر که در انسان ایجاد انگیزه سفر می‌نماید، جاذبه‌های جهانگردی نامیده می‌شود. ترکیب و مجموعه این جاذبه‌ها، بنابر برنامه‌های سنجیده و پویا، عامل مؤثری در ایجاد کشش، رشد و گسترش جهانگردی به شمار می‌آیند. (مطیعی لنگرودی؛ ۱۳۷۵، ۸۵)

توسعه زیرساختهای گردشگری نقش مؤثری بر گسترش گردشگری داخلی نیز خواهد داشت. (امیریان؛ ۱۳۸۴: ۵) تحول در فناوری به خصوص فناوری حمل و نقل و ارتباطات و انتقال پول از جایی به جایی موجب توسعه و گسترش گردشگری شده است. یکی از عمده‌ترین نتایج هر فناوری تولید وقت اضافی برای بشر است و وقت اضافی خود کالایی است که باید مصرف شود. (پاپلی یزدی؛ ۱۳۸۶: ۱۵۱)

لذا ضروری است که برنامه‌ریزان اقتصادی و منطقه‌ای کشور به این نکات توجه نمایند و با تهیه برنامه‌های جامع و کامل و راهبردی جهت توسعه گردشگری داخلی جلوی خروج ارز از کشور را گرفته و علاوه بر این که این امر باعث بهبود وضعیت اقتصادی کشور خواهد شد، در جهت توسعه و بهبود مناطق روستایی و شهرهای کوچک از جاذبه‌های طبیعی نیز برخوردار خواهد شد.

ایران از جمله معدود کشورهای جهان است که از تنوع فراوان جاذبه‌های گردشگری در زمینه‌های تاریخی، فرهنگی، زیارتی، ورزشی و تجاری برخوردار است. تاریخ ایران قدمت دیرینه‌ای دارد و به دلیل مهمی که در گذشته ایفا کرده است، نه تنها برای خود کشور، بلکه برای سایر کشورهای جهان نیز از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است.

صنعت گردشگری در ایران

کشورهای مختلف جهان مطابق آمارهای سازمان گردشگری جهانی در سال ۲۰۰۱ میلادی ۶۰۰ میلیارد دلار از راه فعالیت گردشگری درآمد داشته‌اند. بر اساس برآوردهای مختلف کارشناسان گردشگری، کشور ایران از نظر پتانسیل‌ها و جاذبه‌های طبیعی و فرهنگی و تاریخی گردشگری جزء ده کشور اول جهان محسوب می‌شود. این در حالی است که سهم ایران از درآمد بازارهای بین‌المللی گردشگری در سال ۲۰۰۰ در حدود یک هفتم کل درآمد گردشگری کشورهای مختلف بوده است و این سهم ناچیز نیز بصورت نابرابر در استانهایی که رشد اقتصادی بالاتری داشته‌اند، جذب شده است. گردشگری با استفاده از مکانیسم خاص خود و بهره‌گیری از ضریب تکاثری می‌تواند در ایجاد فرصتهای شغلی جدید، توزیع مجدد درآمدهای ملی، افزایش تولید ناخالص ملی و متوازن نگه داشتن ترکیب اقتصادی بخشهای مختلف تأثیرات مثبت عمده‌ای بر جا بگذرد. (بوچانی؛ ۱۳۸۳: ۴۵).

اگر چه تعداد جهانگردان ورودی به ایران در سال ۱۳۷۶ برابر با ۷۶۴۰۹۲ نفر بوده است که سهم ایران حدود ۰/۱۲ درصد از کل جهانگردان در سطح جهان می‌باشد.

کل درآمد حاصل از ورود جهانگردان به کشور در همین سال ۳۵۱۷۲۹۵۷۵ دلار بوده است که حدود ۰/۸ درصد درآمد جهانی حاصل از ورود جهانگردان است. متوسط سرانه درآمد حاصل از هر نفر جهانگرد در ایران ۴۶۰/۳ دلار که حدود ۶۵ درصد سرانه جهانی بوده است و عمدتاً مربوط به نوع جهانگردان ورودی به کشور است (جمعه‌پور، ۱۳۸۱: ۹۰).

چنانکه آمارها نشان می‌دهد سهم ایران از جریان جهانی گردشگری بسیار ناچیز است و متأسفانه باید گفت جایگاهی در جهان ندارد.

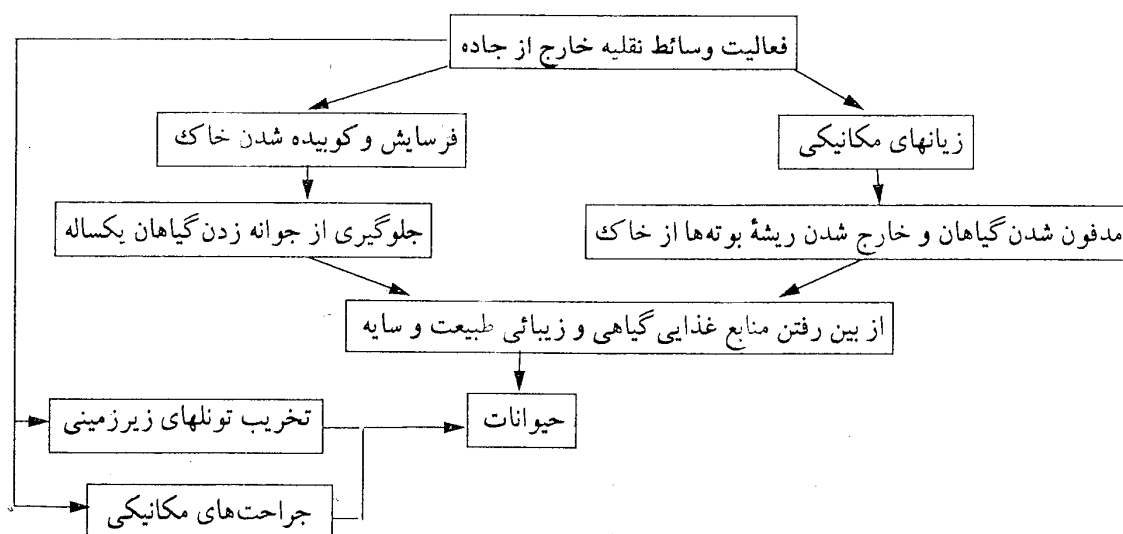
یکی از ویژگیهای این سرزمین به لحاظ جاذبه‌های گردشگری داشتن مجموعه جاذبه‌های طبیعی و جغرافیایی، تاریخی، فرهنگی و انسانی به صورت یکجا است که کمتر کشوری تمامی این جاذبه‌ها را در خود دارد. بحث از مجموعه قابلیت‌های گردشگری این سرزمین در زمینه‌های مختلف خارج از حوصله این نوشتار است چنانکه برای مثال از نظر ویژگیهای جغرافیایی طبیعی همچون موقعیت، وسعت، پوشش گیاهی و جانوری منحصر به فرد، اقلیم متنوع و توپوگرافی و ژئومورفولوژی خاص در جهت افزایش قابلیت‌های توریستی این سرزمین قرار گرفته است یا در زمینه‌های انسانی نیز شیوه‌های خاص زندگی روستایی و شهری با سابقه چند هزار ساله و همراه با فرهنگی ویژه عامل افزایش توان کشور در این زمینه است (جمعه‌پور، ۱۳۸۱: ۸۹).

یکی از جاذبه‌های بزرگ گردشگری در کشور وجود کوهستان‌های مرتفع و برف‌گیر کشور است که قابلیت جذب گردشگر را در فصل سرما و گرما دارد. ایجاد پیست‌های اسکی در فصل زمستان و استفاده از هوای پاک و لطیف کوهستان در تابستان و تماشای حیات وحش و پوشش گیاهی موجود در مناطق کوهستانی قابلیت جذب بسیاری از گردشگری را دارد.

کوهستان‌ها عوارض زمینی جالبی هستند که در مقیاس بزرگ همچون یک اثر معماری بدیع جلوه می‌نمایند. این چشم‌انداز طبیعی که در سرزمین خشک ایران به صورت توده‌های عظیم سنگی همراه با فرسایش شدید فیزیکی و عاری از هر گونه پوشش گیاهی هست، برای جهانگردان خارجی چشم‌اندازی بدیع و پرجاذبه به شمار می‌رود. (تقی‌زاده، انصاری؛ ۱۳۸۳: ۲۴).

اکوتوریسم (طبیعت‌گردی)

اکوتوریسم شاخه‌ای از توریسم است که مشخص کردن مرز آن با توریسم به علت عدم تعریف دقیق و مشخص نمودن دامنه‌ی آن از یک طرف و همچنین عدم مطالعه دقیق بر روی گردش‌گران ورودی در هر منطقه از طرف دیگر سبب شده است که تعیین دقیق گردشگران طبیعی از گردشگران چندان مقدور نباشد اما با توجه به شرایط طبیعی ایران و دارا بودن جاذبه‌های اکوتوریستی جزو پنج کشور با توان بالای اکوتوریستی به حساب می‌آید و در صورت ایجاد زیرساخت‌های مناسب می‌تواند به یکی از قطب‌های اکوتوریستی جهان تبدیل شود و در یک جمله می‌توان گفت گردشگری طبیعی شامل توسعه پایدار و در چهار زمینه‌ی زیست‌محیطی - اقتصادی - اجتماعی - فرهنگی می‌باشد.

منبع: ادینگتون، جی. ادینگتون ام. ای، ترجمه دکتر اسماعیل کهرم، ۳۲: ۱۳۷۴

اکوتوریسم (طبیعت گردی)

مهم ترین انگیزه‌ای که امروزه جهانگردان را به دیدار از جاذبه‌های طبیعی تشویق و ترغیب می‌کند، حس کنجکاوی برای شناخت و بررسی گونه‌های گیاهی و جانوری کمیاب و ذخایر طبیعی است که موجب شناخت و درک بیشتر آنان از طبیعت می‌شود.

نکته‌ی بسیار مهم در این مورد، آن است که جاذبه‌های طبیعی هیچگاه تکراری نیست، زیرا رفتن به سفرهایی با قصد دیدار از طبیعت بیشتر در راستای اهدافی است که مهمترین آنها تغییر آب و هوا، تفریح، استراحت، رفع خستگی، کسب آرامش روحی و تجدید نیرو برای کار مجدد است.

بنابراین با قاطعیت می‌توان گفت این ویژگی - که مربوط به اکوتوریسم - است امتیاز این گونه از جهانگردی را نسبت به دیگر گونه‌های آن نشان می‌دهد و همین امر موجب شده است که شمار بازدیدکنندگان از جاذبه‌های طبیعی، پارک‌های ملی و دیگر حفاظت شده، در حال افزایش باشد (پروازی، ۱۳۸۱: ۱۲ و ۱۳).

اکوتوریسم دارای ویژگی‌های خاص خود می‌باشد. مهمترین ویژگی‌های اکوتوریسم شامل موارد زیر است:

- ۱- مشارکت در حفاظت از تنوع زیستی
- ۲- کمک به رفاه اجتماعی بومی
- ۳- تجربه‌های شخصی
- ۴- مسئولیت‌پذیری گردشگران
- ۵- قابلیت اداره شدن به وسیله‌ی مؤسسات و شرکت‌ها و گروه‌های کوچک
- ۶- کم‌ترین نیاز به استفاده از انرژی‌های تجدیدناپذیر
- ۷- تأکید بر مالکیت بومی و ایجاد فرصت‌هایی شغلی به خصوص برای جوامع روستایی.

اکوتوریسم را نباید گردشگری پایدار دانست بلکه اکوتوریسم نیز مانند شکل‌های دیگر گردشگری باید از بالاترین میزان پایداری برخوردار باشند (نیازمند؛ ۱۳۸۱: ۹).

نقش اکوتوریسم در شاندیز به خاطر جاذبه‌های طبیعی مختلف موردنظر است.

ورود حجم عظیمی از گردشگران و مسافران به مشهد بخصوص در ایام گرم سال و روزهای تعطیل، تأثیراتی چندوجهی در شاندیز (شهرهای شاندیز و روستاهای آن) بر جای گذاشته است که در اینجا تنها به ذکر تبعات زیست‌محیطی ناشی از حضور آنان می‌پردازیم. براساس نتایج آمارگیری دروازه‌ای مسافر که در قالب طرح مطالعات جامع حمل و نقل شهر مشهد توسط دانشگاه صنعتی شریف و شهرداری مشهد در سال ۱۳۷۴ به انجام رسیده است، تعداد وسایل نقلیه خروجی از مشهد به سوی شهرهای شاندیز بطور متوسط در ۲۴ ساعت ۵۶۳۷ دستگاه می‌باشد. از آنجا که شمارش اتومبیل‌ها در این طرح در اوقات مختلف هفته یعنی روزهای تعطیل و غیرتعطیل و اوقات مختلف سال اعم از فصول توریستی و غیرتوریستی انجام گرفته، می‌تواند به جداسازی مراجعات با اهدافی به جز گردشگری و سفرهای فراغتی از یکدیگر کمک کند. مشابه چنین اقدامی در آمارگیری، در محور وکیل‌آباد مشهد که بار ترافیکی هر دو محور طبقه‌بندی شده و شاندیز-مشهد را جمع‌آوری نموده و به مادرشهر منتقل می‌کند نیز نگارنده در سال ۱۳۷۸ بعمل آمده است که براساس آن در طول سال حداقل ۸۹۹۸۷۶۴ نفر مسافر از مشهد وارد شاندیز می‌شوند (این رقم، حاصل محاسبه تردد در روزهای تعطیل فصول گرم و سرد و روزهای غیرتعطیل آن بوده و پس از کاهش تردد پایه در این ایام که در روزهای تعطیل و غیرتعطیل با یکدیگر تفاوت دارد و تبدیل تعداد سرنشینان وسایل نقلیه مختلف بر حسب معادل سواری، مورد محاسبه قرار گرفته است. ذکر کلمه حداقل در کنار رقم مسافران بدان سبب است که اطلاعات از ساعت ۸ صبح تا ۲۴ جمع‌آوری شده و تردد نیمه شب تا صبح در آن منظور نشده است).

ورود چنین حجم عظیمی از مسافر و وسایل نقلیه در طول سال با این فضاهای دوره‌ای بسته، مسلماً مشکلات و آسیب‌های زیست‌محیطی فراوانی را به همراه دارد که بسیاری از آنها به دلیل فقدان اطلاعات، قابل اندازه‌گیری نمی‌باشد. یکی از آن موارد غیرقابل اندازه‌گیری، حرکت وسایل نقلیه در خارج از جاده‌ها است که آسیب‌های فراوانی را به طبیعت وارد می‌کند.

توسعه پایدار گردشگری

افراد، با دیدگاه‌های گوناگون و نگرش‌های متفاوت به تعریف مفهوم «توسعه پایدار» پرداخته‌اند. گروهی آن را عرصه پیوند اندیشه حفاظت زیست محیطی و توسعه دانسته‌اند و گروهی، توسعه‌ای را پایدار دانسته‌اند که در آن رشد و توسعه اقتصادی، محیط و جامعه انسانی رابطه‌ای مکمل و نه رقابت‌آمیز با یکدیگر داشته باشند (بارو، ۱۳۷۶، ص ۴۴).

تقریباً وجه مشترک تمامی تعاریف، حفظ محیط زیست انسان به عنوان بستر توسعه است که این امر در قبال ارتباط متقابل چهار رکن اساسی توسعه پایدار یعنی توسعه اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و زیست‌محیطی جامه عمل خواهد پوشید (دی کاستری، ۱۳۷۶، ص ۵). هرگاه توازن در کنش و واکنش متقابل میان این اجزاء بر هم خورد، پایداری خدشه‌دار خواهد شد.

محیط مدارها^۱ معتقدند که در روند توسعه، کشورهای صنعتی حرمت طبیعت و توأم با آن، حد آزادی برای اقدام به روش آزمون و خطا را از دست داده‌اند (ردکلیفت ۱۳۷۳، ص ۱۰) و سبزه‌ها^۲ سرسختانه بر دوام‌ناپذیر بودن عملکردهای سیاسی و اقتصادی کنونی در جهان پای می‌فشرند (دابسون، ۱۳۷۷، ص ۲۶).

در مجموع، امروزه توسعه پایدار به منزله هدفی برای یک دنیای تحت فشار و دارای مشکلات رو به تزاید به حساب می‌آید که پیش زمینه و مقدمه آن، توسعه زیست بوم^۳ است. این دیدگاه، توسعه زیست بوم را در سطح محلی یا منطقه‌ای توأم با توانایی‌های بالقوه آن فضا و با توجه و تأکید بر بهره‌برداری عقلانی از منابع، کاربرد تکنولوژی و سازمان به گونه‌ای که طبیعت و انسان را مورد توجه قرار دهد، تعریف می‌کند (نمودار شماره ۱).

چنین بیانی به معنای همزیستی مسالمت‌آمیز میان انسان و محیط، بدون تخریب منابع است که نتیجه آن بهکرد کیفیت زندگی انسانی از طریق حمایت از ظرفیت تحمل^۴ اکوسیستم‌ها می‌باشد (کهن، ۱۳۷۶، ص ۱۰۶). اما این امر به سهولت امکان‌پذیر نیست.

در بحث «تراژدی عوام»^۵ هاردین^۶ اینطور استدلال می‌کند که مردم قادر به اولویت دادن منافع «جمع» بر منابع «خصوصی» نیستند و از این‌رو جایگاه منابع بطور دائم در معرض تهدید واکنش رفتاری است که در یک سطح غیرمترکم می‌توانست منطقی باشد (ردکلیفت، ۱۳۷۳، ص ۱۱).

گردشگری از جمله فعالیت‌هایی است که برخی از اوقات به دلیل بهره‌گیری مترکم از طبیعت، سبب تنزل کیفی و حتی نابودی آن را فراهم آورده است. بدین سبب، امروزه مطالعات فراوانی در راستای دستیابی به گردشگری پایدار صورت می‌گیرد.

توسعه پایدار گردشگری، فرآیندی است که با کیفیت زندگی میزبانان، تأمین تقاضای بازدیدکنندگان و به همان نسبت حفاظت منابع طبیعی و انسانی در ارتباط است (1996; WTO; Hunter&Green:1995:22).

برخی نویسندگان، گردشگری پایدار را به عنوان رویکردی که مستلزم عملکردی برای حیات و کیفیت بلند مدت هم منابع طبیعی و هم انسانی است تعریف می‌کنند (Bramwell&Lane:1993:71).

براین اساس گردشگری پایدار اینگونه تعریف می‌گردد: به عنوان یک چارچوب آلترناتیو گردشگری، برای بهبود کیفیت زندگی جامعه میزبان، فراهم کردن کیفیت بالایی از تجربه برای بازدیدکنندگان و حفظ کیفیت محلی که هم جامعه میزبان و هم بازدیدکنندگان به آن وابسته است (Mc Intyre: 1993: 11).

توسعه پایدار گردشگری دارای سه جنبه (۱) حفاظت از محیط زیست (۲) حفظ منابع و میراث فرهنگی (۳) حرمت و احترام به جوامع است (منصوری؛ ۱۳۸۱: ۳۷).

پایداری سبب می‌گردد که در زمینه گردشگری هر چیز از انتخاب مکان، ساختار، تسهیلات و تجهیزات و به طور کلی محصول گردشگری برای عرضه و تقاضای گردشگران تابع حفاظت از محیط و طبیعت برای میزبان و میهمان باشد (Holjeva; 2003; 132).

1- Ecocentrists

2- Green Groups

3- Ecodevelopment

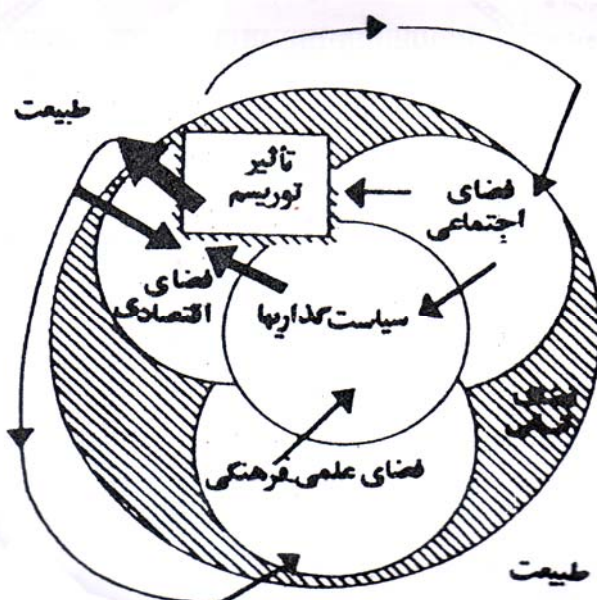
4- The carrying Capacity

5- Tragedy of commons

6- Hardin

همچنین می‌توان گردشگری را از نظر مکان مقصد به صورت زیر تقسیم‌بندی کرد:

- ۱- گردشگری روستایی
- ۲- گردشگری شهری
- ۳- گردشگری زیست محیطی (فضاهایی که شامل گردشگری زیست محیطی می‌شود: جنگل، کوه، دشت، صحرا، اعماق دریا، فضاهای کشاورزی، غارها و غیره)
- ۴- گردشگری ساحلی و دریایی
- ۵- گردشگری عشایری، قومی، قبیله‌ای (قلمرو یا فضاهای رزرو شده مثلاً برای سرخ‌پوستان)
- ۶- گردشگری کوهستانی
- ۷- گردشگری هوا - فضا
- ۸- گردشگری در طبیعت (پاپلی یزدی، سقایی؛ ۱۳۸۶: ۴۸-۴۹).

گردشگری روستایی

گردشگری روستایی عبارت است از فعالیتهای و گونه‌های مختلف گردشگری در محیط‌های مختلف روستایی و پیرامون آنها که در برگیرنده آثار مثبت و منفی برای محیط زیست روستا، انسان و طبیعت است (سقایی؛ ۱۳۸۲: ۱۱۲) چنین برداشتی از گردشگری روستایی می‌تواند زمینه‌های مختلف فعالیتهای گردشگری چون بازدید از سکونتگاه‌ها، رویدادها، جشنواره‌ها، ورزشها و تفریحات گوناگون روستایی را در بر گیرد (Soteriades: 2002: 617).

گردشگری و توسعه پایدار روستایی

توسعه در واقع تغییرات کیفی یک جامعه را بیان می‌کند که تظاهر آن می‌تواند در رشد تبلور یابد (خطیب؛ ۱۳۷۳: ۱۶).

هرگونه بحثی در مورد مفهوم توسعه نمی‌تواند انتزاعی و مجرد انجام گیرد، بلکه بایستی با توجه به روند شکل‌گیری، تداوم و تکامل آن و در بستر زمان و مکان تحلیل شود. یکی از دیدگاه‌هایی که امروزه در اغلب زمینه‌های علمی مورد پذیرش گسترده‌تر قرار گرفته است دیدگاه سیستمی یا تفکر نظام‌گر است. در نگرش سیستمی به توسعه به عنوان مفهومی پیچیده و چند بعدی نگریسته می‌شود.

بر شالوده همه سویه‌نگری و کل‌گرایی می‌توان توسعه را اینگونه تعریف کرد: (توسعه روندی است همه‌جانبه و فراگیر در جهت بهبود شرایط زندگی انسانی و افزایش توانایی‌های اجتماعی برای پاسخگویی به نیازهای معقول انسان در حدی که بتواند به پایداری، تداوم و تعالی منجر شود) در چنین برداشتی از توسعه پایداری در محور اهمیت دادن به انسان و قابلیت‌های زیست‌محیطی نسل حاضر و نسل‌های آینده شکل می‌گیرد و چالش عدم امنیت و ناپایداری را مرتفع می‌سازد (جمعه‌پور؛ ۱۳۸۳: ۸۴ و ۸۳).

اساس حرکت هر جامعه برای رسیدن به توسعه، عامل انسانی است. انسانها هم عواملان توسعه و هم هدف نهایی آن هستند. (حسین‌زاده دلیر؛ ملکی: ۱۳۸۵: ۲).

توسعه باید بر محور انسان و احترام به نظام اکولوژیکی و نگرشی سیستمی و کلی‌نگر شکل گیرد تا فرایندی پایدار و هم‌انسانی باشد (جمعه‌پور؛ ۱۳۸۱: ۸۵).

بدون شک مشارکت انسانی به فرایند توسعه شکل می‌دهد، و در بسیاری از مقاصد تأثیر چشمگیر منابع طبیعی در این زمینه قابل توجه است (لومسدن؛ ۱۳۸۰: ۳۳۸).

برآورد تقاضا برای گردشگری روستایی را می‌توان از جمع درآمدها و هزینه‌های مسافرت و اقامت در هر مکان گردشگری محاسبه نمود.

علاوه بر آن برآورد تقاضا، شیوه‌های بازاریابی و شناسایی بازارها نیز باید مدنظر قرار گیرد.

گردشگری روستایی از انواع توریسم بوده و روستا به عنوان حلقه آغازین سکونتگاهی در ارتباط مستقیم با طبیعت می‌باشد و از این منظر دارای قابلیت‌های بالای گردشگری در طبیعت اکوتوریسم است (معمدی مهر؛ ۱۳۸۵: ۴۹).

در زمینه ارتباط بین گردشگری و توسعه روستایی سه دیدگاه مطرح است. دیدگاه اول گردشگری را به عنوان راهبردی برای توسعه روستایی به کار می‌گیرد. در این دیدگاه با توجه به روند روزافزون تخریب روستاها و افول کشاورزی سعی در ارائه راهبردهای جدیدی برای احیای نواحی روستایی از طریق ایجاد فعالیت‌های مکمل و یا متحول نمودن این نواحی با توجه به منابع طبیعی و انسانی آنها دارند و تنها راه احیای مجدد این روستاها را ارائه برنامه‌هایی می‌دانند که بتوانند هم از منابع طبیعی و انسانی آنها بهره‌برند و هم باعث ایجاد درآمد و افزایش رفاه ساکنان نواحی روستایی گردند. در دیدگاه دوم گردشگری به عنوان سیاستی برای بازساخت سکونتگاههای روستایی مورد توجه قرار می‌گیرد. طرفداران این دیدگاه معتقدند می‌توان از اتکاء بیش از حد تولیدکنندگان روستایی به کشاورزی کاست و آنها را در فرصت‌های اقتصادی جدیدی مشارکت داد. در کشورهای اروپای شرقی بر این دیدگاه یعنی توسعه گردشگری به عنوان ابزاری برای بازسازی مجدد روستاها پس از فروپاشی کشاورزی تأکید شده است.

در دیدگاه سوم، گردشگری روستایی به عنوان ابزاری برای توسعه پایدار و حفاظت از منابع طبیعی مطرح است. این دیدگاه خواهان رشد بلندمدت گردشگری بدون اثرات مخرب بر زیست‌بوم‌های طبیعی است (رکن‌الدین افتخاری، قادری؛ ۱۳۸۱: ۳۲-۳۵).

از آنجا که نواحی روستایی منبعی آسیب‌پذیر و مستعد تغییرات زیست‌محیطی، اجتماعی و اقتصادی می‌باشد بویژه تجربه نشان داده است که هر جا گردشگری به طور خودجوش و اتفاقی و بدون برنامه‌ریزی و مدیریت مؤثر گسترش یافته، پیامدهای نامطلوبی به بار آورده و در درازمدت مشکلات آن بیشتر از فواید آن شده است (شارپلی؛ ۱۹۹۷: ۷۳).

پیامدهایی چون آلودگی محیط‌زیست، تخریب منابع آب، وقوع سیل، فرسایش خاک و تخریب جنگلها و مراتع از عوارض مشهود آن طی دو دهه اخیر بوده است (شریف‌زاده، مرادی‌نژاد؛ ۱۳۸۱: ۵۳).

گردشگری در منطقه‌ی شاندیز

وجود رشته کوه‌های بینالود، قتل مرتفع، دره‌های ژرف، رودخانه‌ها، چشمه‌سارها، پوشش گیاهی منحصر به فرد، روستاهای زیبا با معماری بومی، پارکهای جنگلی، آبگیرها و غارها، باغات میوه در کنار رودخانه‌ها، آب و هوای مطبوع که باعث تنوع پوشش گیاهی است و بارندگی مناسب که این ویژگی‌های خاص و پرجاذبه نظر توریسم داخلی و خارجی را به منطقه معطوف می‌دارد. صنعت توریسم وضعیت اقتصادی را در منطقه دگرگون می‌سازد بطوری که بخش کشاورزی و صنعتی در آینده نزدیک در مراحل بعد قرار می‌گیرد (بازوبندی؛ ۱۳۸۵: ۲۱۲).

استقبال روزافزون گردشگران از شاندیز از یک سو امیدوارکننده و نشان‌دهنده قابلیت‌های طبیعی منطقه برای گسترش فعالیت گردشگری است اما از سوی دیگر، با توجه به محدودیت‌های طبیعی موجود و طبیعت شکننده منطقه بیم آن می‌رود که فشار روزافزون گردشگران منجر به تخریب ارزش‌های طبیعی و در نتیجه نابودی قابلیت‌های گردشگری منطقه شود.

مهم‌ترین الگوهای گردشگری منطقه شامل ییلاق‌نشینی - پیک‌نیک سواره - رستوران‌نشینی - اتراق در حاشیه رودخانه‌ها - کوه‌نوردی - کوه‌پیمایی و گشت یک ساعته در منطقه می‌باشد.

با توجه به الگوهای گردشگری موجود نیازهای جدید زیرساخت‌ها و تسهیلات گردشگری در منطقه شامل شبکه آب و برق، سیستم دفع فاضلاب و زباله، خدمات فنی و تعمیراتی، مراکز پذیرایی، مجتمع‌های چندمنظوره اقامتی و تفریحی، نظام اطلاع‌رسانی و هدایت گردشگری اورژانس جاده و کوه، پلیس‌راه، آتش‌نشانی، تیم‌های امداد و نجات می‌باشد.

شکل شماره ۱: مجموعه توریستی پذیرایی پدیده شانندیز

مجموعه توریستی پذیرایی پدیده شانندیز:

این مجموعه در فضای باغ گونه به مساحت بالغ بر ۷۰۰۰ مترمربع در خیابان ولیعصر شانندیز واقع گردیده است. در بافت داخلی و معماری بنای آن علاوه بر آثار زیبای هنری، از معماری سنتی اسلامی نیز استفاده گردیده و مجهز به تالارهای پذیرایی بیرونی و درونی و سالن همایش می باشد. تندیس ها و مجسمه ها همراه با آب نماها و آلاچیق های زیبا در میان باغچه هایی که رایحه گل‌های رنگارنگ آن، فضا را عطر آگین می کند، محیطی طبیعی و فرح بخش را به همراه آسایش برای گردشگران و مسافران به ارمغان می آورد.

شکل شماره ۲: مجموعه توریستی پذیرایی پدیده شاندیز

شکل شماره ۳: مجموعه توریستی پذیرایی پدیده شاندیز

اهداف توسعه اکوتوریسم روستایی در منطقه

- توسعه گردشگری طبیعی موزون و پایدار منطقه
 - ارتقای کیفیت، ایمنی و شرایط زیست محیطی شاندیز
 - نظم بخشیدن به قابلیت‌های عملکردی کلان شهر منطقه (گردشگری، صنعتی، دامداری، باغداری و کشاورزی).
 - جلوگیری از روند تخریب منابع ارزشمند طبیعی موجود و کاهش فشار بر شاندیز
 - ارتقای سیما و منظر انسان ساخت منطقه و بازساخت فضایی آن
 - افزایش کیفیت و تنوع جاذبه‌های گردشگری و تبدیل منطقه به گردشگاه دائمی چهار فصل
 - کمک به بهبود اقتصاد عمومی منطقه
 - افزایش ایمنی جاده‌ها و بهبود شبکه حمل و نقل راه‌ها
 - بهبود کیفیت سازمان‌دهی و مدیریت توسعه گردشگری
 - تأمین خدمات و تسهیلات رفاهی و گردشگری (مهندسین مشاور بافت شهر، ۱۳۸۱: ۱۰).
- به دلیل افزایش تعداد افراد بازدیدکننده در روزهای پایانی هفته و ایام تعطیل متأسفانه مشکلات خاص را نیز در منطقه ایجاد کرده‌اند که از جمله آنها می‌توان به موارد زیر اشاره کرد. این مشکلات در وهله اول شاید بتوان گفت ناشی از نداشتن طرح بدون برنامه اجرایی و کاربردی به منظور ایجاد منطقه گردشگری در حومه شهر دانست.
- آلودگی آب‌های رودخانه‌ها، تخریب باغ‌ها و تبدیل آنها به مراکز پذیرایی و رستوران‌ها، افزایش رفت و آمد همواره به عمق رودها و نظایر آن، بخشی از پیامدهای گسترش فعالیت‌های گردشگری بدون طرح و برنامه است.

آزمون فرضیه‌ها و رد یا تأیید آنها

با توجه به مطالعات میدانی و موقعیت ممتاز جغرافیایی شاندیز او توان طبیعی بسیار مناسب شهر شاندیز و روستاهای همجوار نیازمند توجه و برنامه‌ریزی‌های مربوط به جذب گردشگران (تسهیلات خدماتی، رفاهی، تجاری و ...) می‌باشد وجود شهر ۲/۵ میلیون نفری مشهد و ورود سالانه حدود ۲۰ میلیون زائر و گردشگری به این شهر، موقعیت مناسبی را در زمینه اشتغال و درآمد از طریق توسعه و گردشگری در منطقه مورد مطالعه ایجاد نموده است.

با توجه به مطالب عنوان شده می‌توان گفت که اگر زیرساخت‌های لازم برای ایجاد اشتغال و درآمدزایی از طریق جذب گردشگر اتفاق بیفتد و توجه بیشتر مسئولان به گردشگری منطقه افزایش یابد، هدف توسعه پایدار به آسانی محقق می‌شود، بنابراین فرضیه‌ی اول اثبات می‌شود.

شکوفایی اقتصادی شاندیز در مسیر توسعه‌ی پایدار گردشگری قرار دارد. برای نیل به این هدف که مانع از مهاجرت روستائیان به شهرها و ایجاد مشاغل کاذب بشود باید تغییر کاربری اراضی رخ دهد که مهم‌ترین عوامل آن عبارتند از:

الف- نقش تفریحی و توریستی این دره و منافع حاصل از ورود مسافران از آن و رونق خرده‌فروشی و رستوران‌داری و در مجموع فعالیت‌های اقتصادی.

ب- روند رو به رشد خرید باغهای میوه و ساخت و ساز ویلا و بناهای مسکونی در این محدوده.

ج- گسترش کالبدی و فیزیکی شهر مشهد به سمت شاندیز در مسیر محور اصلی ارتباطی مشهد- شاندیز و تبدیل این شهر به یک شهر خوابگاهی در مجاورت مادر شهر بزرگ مشهد.
با بیان مطالب بالا فرضیه‌ی دوم مبنی بر رشد بخش خدمات و اقتصاد هم اثبات شد.

ارائه‌ی راهکارها و پیشنهادها

امروزه اکوتوریسم روستایی و نتایج حاصل از آن در محافل اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و ... به صورت جدی مطرح است، که هر کدام با دیدگاه خاصی به مسئله اکوتوریسم می‌پردازند.

چشم‌اندازها و طبیعت زیبا، آب و هوای مطبوع و دلنشین، برخورداری از داده‌های طبیعی نظیر رودها، دره‌ها، باغهای میوه و ... و دسترسی آسان و سریع به مادرشهر مشهد باعث گردیده که همه ساله میلیونها گردشگر به مناطق بیلاقی شاندیز و روستاهای اطراف آمد و شد نموده و این منطقه از نظر امکانات طبیعی پتانسیل لازم را جهت گسترش پدیده اکوتوریسم دارا باشد.

لذا توجه و اولویت دادن به راهبردهای ذیل می‌تواند در جلب هر چه بیشتر توریسم به شاندیز مؤثر باشد.

۱- طراحی و توسعه مناظر و چشم‌اندازها براساس اصول و ضوابط پایداری زیبایی‌شناسی و الگوهای منظر فرهنگی و بومی منطقه.

۲- جلوگیری از روند فرسایش و تخریب منابع طبیعی و بکر منطقه و کاهش فشار بر شاندیز

۳- تهیه طرح ویژه توسعه شهر بیلاقی- گردشگری شاندیز (به منظور ارتقای کیفیت محیط و منظر با تأکید ارزشهای طبیعی- قابلیت‌های گردشگری و حساسیت‌های زیست محیطی).

۴- جلوگیری از تبدیل رودخانه به کانال فاضلاب و زباله، دستکاری در بستر رودخانه و تغییر مسیر آن و عدم تبدیل رودخانه به کانال.

۵- افزایش ایمنی جاده‌ها و بهبود شبکه حمل و نقل عمومی

۶- تفکیک مسیر ماشین‌رو و موتورسوار و ایجاد مسیر ویژه برای دوچرخه‌سواران و افراد پیاده در طول جاده

۷- انتخاب یک یا چند قطب گردشگری ویژه طبیعی، تابستانی و زمستانی در نواحی بکر برای تعادل بخشیدن به روند توسعه ساخت و ساز ویلاها (به شرط فراهم کردن ابزارهای کنترلی آن).

۸- حفظ سرمایه (زمین) ساکنان بومی منطقه و تداوم حضور آنها در روند توسعه گردشگری

۹- جلوگیری از ساخت بی‌رویه مجتمع‌های مسکونی و ویلاها

منابع

۱. اصغری مقدم، محمدرضا، (۱۳۸۴): جغرافیای طبیعی، انتشارات سمعی.
۲. باروسی جی، (۱۳۷۶): توسعه پایدار، مفهوم، ارزش و عمل، ترجمه سیدعلی بدری، فصلنامه تحقیقات جغرافیایی، شماره ۴۴۶۴۴.

۳. حصاری، پیمان، صداقت کریمی، علی، محمودی، حسن، (۱۳۸۸): راهنمای زیارتی و گردشگری مشهد، جوادیان نیک، مهری، سربیشه‌ای، مریم، نشر شهرداری مشهد، مشهد، چ اول.
۴. دابسون، اندرو، فلسفه و اندیشه سیاسی سبزه‌ها، ترجمه محسن ثلاثی، انتشارات آگاه، ۲۶: ۱۳۷۶.
۵. دی کاستری فرانچسکو، (۱۳۷۶): صندلی توسعه پایدار، ترجمه محسن حکیمی، فصلنامه طبیعت و منابع، انتشارات کمیسیون ملی یونسکو در ایران، سال دوم، شماره ۵۰۷.
۶. راد کلیفت مایکل، (۱۳۷۳): توسعه پایدار، ترجمه حسین نیر، مرکز مطالعات برنامه‌ریزی و اقتصاد کشاورزی، ۱۰ و ۱۱.
۷. سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی، (۱۳۷۵): طرح بررسی نظام خدمات سیاسی روستایی استان خراسان شهر مشهد.
۸. سقایی، مهدی، (۱۳۷۹): شهرهای ساحلی و گردشگری دریایی، مجله شهرداریها شماره ۱۳۸، ۱۳۸۱ سازمان جهانی جهانگردی، برنامه‌ریزی توریسم در سطح ملی و منطقه‌ای، ترجمه بهرام رنجبریان و محمد زاهدی، انتشارات دانشگاه اصفهان.
۹. شکویی، حسین، (۱۳۶۴): فلسفه جغرافیا، انتشارات گیتاشناسی.
۱۰. کهن گوئل، (۱۳۷۶): شاخص شناسی در توسعه پایدار، توسعه اقتصادی و حسابهای ملی در بستر سبز، مؤسسه مطالعات و پژوهشهای بازرگانی ۱۰۶.
۱۱. میرحیدر، دره، (۱۳۷۱): اصول و مبانی جغرافیای سیاسی، انتشارات دانشگاه پیام‌نور.

12. Orams: Mark (1999): Marine Tourism: Routedge